

איסור עלייה להר הבית בימינו (תשובה לתגובת הרב עזריה אריאל בגיליון זה)

- א. באיסור שיש בו כרת חוששים יותר
- ב. דעת גדולי ישראל
- ג. דעת רבני ירושלים במאה שעברה (ת"ד-ת"ש)
- ד. טעם האיסור
- ה. הטופוגרפיה
- ו. חשש מכשול

א. באיסור שיש בו כרת חוששים יותר

הרב עזריה כותב שלא הבאתי מקור לטענתי שבעניין הנוגע לאיסור כרת יש צורך בראיות ברורות יותר. אך באמת הבאתי את דברי הרמב"ם (איסורי ביאה כ, א) ביחס לכוהנים בזמננו, שאע"פ שאנחנו מתייחסים אליהם ככוהנים ודאיים לעניין נשיאת כפיים בברכה ופדיון הבן, אין זה מספיק להחשיבם ככוהנים לעניין תרומה דאורייתא שיש בה מיתה בידי שמים, שזה מקביל לגמרי לטענתי שגם אם זיהו את הסלע כאבן השתייה לעניין קריעה וכיו"ב, אין זה מספיק לעניין שיש בו איסור כרת. ועוד הבאתי את דעת הכפתור-ופרח והשל"ה שבעניין הר הבית יש להחמיר ולחשוש עוד יותר.¹ גם הרב עזריה עצמו בבקאותו הגדולה הביא דוגמאות לכך שבמקום שיש בו כרת החמירו להצריך ראיות מובהקות.² ובאמת זה דבר פשוט וברור הן בסברא והן בדברי הפוסקים, מ"מ כיון שיצא ערעור בדבר

1. הכפתור-ופרח, שדרכו לסמוך תמיד על מסורות של זיהויים ושמות, בענין כתלי הר הבית אינו סומך על המקובל, למרות שזה היה מקובל גם כהנהגה הלכתית בפועל, שנהגו לגשת עד הכתלים (כלשונו: "וכן עמא דבר"), וכותב: "ואנו צריכים לאמת זה בהיקש חיפושי" (דהיינו בראיות). והשל"ה כותב על חשש כניסה להר הבית: 'אנחנו באנו לירושלם להתקדש, אם כן אנחנו מחויבים לעשות הרחקה והרחקה דהרחקה, אפילו באלף ספיקות'.
2. יש לכלול בזה כמובן גם את דברי הביאור-הלכה שהביא בענין המוצא פת בפסח, ואע"פ שהביא שהחזון-איש חלק עליו – לא חלק אלא בפשט הסוגיא, ולא על עצם הסברא שיש לחשוש יותר במקום כרת.

אביא כמה דוגמאות לחששות יתרים שחששו באיסור כרת במקומות שהמציאות אינה ודאית לחלוטין:³

א. הגמרא (פסחים מ ע"א) מתירה ללתות חיטים לצורך פסח, והגאונים אסרו כיון "שאינן אנו בקיאים ללתות" (שו"ע או"ח תנג, ה).

ב. הגמרא (שם לט ע"ב) אומרת שקמח שחלטוהו ברותחין שוב אינו מחמיץ, והגאונים אסרו זאת כיון "דליכא בזמן הזה דידיע למחלט", דהיינו שאיננו בקיאים ברתחת מים (!), ולכן חוששים שלא ירתיחם מספיק (או"ח תנד, ג).

ג. החותך ירקות בשבת "דק דק" חייב משום טוחן (או"ח שכא, יב). וכתב ע"ז הביאור-הלכה: "כתבו התוס' דמיירי בחתיכות קטנות כעין טחינה, אבל בחתיכות גדולות קצת אין דרך הטחינה בכך... וכן כתב הרמב"ם 'דק דק', אך כל זה לענין חיוב, אבל לענין איסור יש להזהר מאד בזה, דכבר כתב בספר יראים דשיעור דקותן לא נודע לנו".

ד. הרמ"א (שיח, ה, ובמ"ב שם ס"ק מב ומה) פוסק שלא להכניס גם בכלי שני (אם היד סולדת בו) דבר שאינו מבושל, כיון שיש דברים שמתבשלים גם בכלי שני, ואין אנו בקיאים מה מתבשל ומה לא.

ה. הגמרא בפ' המפלת (מס' נדה) מגדירה אלו צורות של נפלים מטמאות את המפלת טומאת לידה ואלו לא, אך הרשב"א כתב ש"השתא לא בקיאינן בצורות ולא קים לן אי דמי אי לא דמי", ולכן כל הצורות מטמאות, וכך פסק השו"ע (ב"י יו"ד קצד, ג, ובשו"ע שם).

ו. הגמרא שם אומרת שהמפלת חתיכה לבנה שיש בה עצם טמאה טומאת לידה, אך הרמב"ן כתב שאין אנו בקיאים במראות (דהיינו שאיננו יודעים להבחין מה נקרא לבן!), ולכן טמאה בכל חתיכה שיש בה עצם, והרב המגיד כתב על כך (איסורי ביאה י, ד): "וחומרא יתרה זו אין לה שום עיקר", ואעפ"כ פסקה השו"ע להלכה (שם).

ז. הגמרא שם אומרת שמפלת שליה טמאה טומאת לידה רק אם יש בה טפח, אך הרמב"ן כתב "שבזמן הזה אפילו פחותה מטפח מטמאין אותה, שלא יבוא הדבר לכלל טעות", וכן פסק השו"ע (שם).

ח. כתב הרמב"ם (איסורי ביאה יא, ה-ו) בענין הרואה דם טוהר: "ומנהג פשוט בשנער ובארץ הצבי ובספרד ובמערב שאם ראתה דם בתוך ימי מלאה, אע"פ שראתה אחר

3. [השגת הרב עזריה אריאל: כל הדוגמאות שלהלן ש"איננו בקיאים" אינן מדינא דגמרא, ומכיוון ששורת הדין שגם בענייני כרת הולכים אחרי אומדנות ברורות, כפי שהראיתי, כל המוסף חומרות – עליו הראיה, ובוודאי במקום מצווה. בנוסף, יש הבדל בין דברים המסורים לכל יחיד, ובהם יש מקום לחשוש שאע"פ שהאחד יודע השני אינו יודע ולכן יש לאסור לכולם, לבין אמירה כללית על מקום אחד מסוים ש"כולנו לא בקיאים" ולא יודעים לזהותו].

שספרה שבעת ימי נקיים וטבלה, הרי זו סופרת שבעת ימי נקיים אחר שיפסוק הדם, ואין נותנים לה ימי טוהר כלל, אלא כל דם שתראה האשה, בין דם קושי בין דם טוהר, סופרת שבעת ימי נקיים אחר שיפסוק הדם. ודין זה בימי הגאונים נתחדש, והם גזרו שלא יהיה שם דם טוהר כלל, שזה שהחמירו בנות ישראל על עצמן בימי חכמי התלמוד אינו אלא ברואה דם שהוא טמא שיושבת עליו שבעת ימי נקיים". דהיינו שבנות ישראל החמירו להחשיב כל דם טמא כמחייב שבעה נקיים, והגאונים הוסיפו "הרחקה יתרה" (ל' הרי"ף) לטמא ולחייב שבעה נקיים גם על דם טוהר, וכך פסק הרמ"א (יו"ד קצד, א).

אמנם צודק הרב עזריה שיש גם מקרים שסמכו על אומדנות וחזקות אפילו במקום כרת, ולכן כל דבר צריך לידון לגופו, אכן בשאלה זו שלפנינו הראיתי שזוהרו בכל הדורות שלא להיכנס להר הבית, ולכן הסקתי בפשטות שעשו זאת מתוך חומרת איסור כרת, כפי שמצאנו במקומות רבים נוספים, או שראו להחמיר במיוחד בהר הבית (מפני חומרתה של טומאת מקדש, ש"קשה מכל עברות שבתורה", כל' התוספתא שבועות פ"א ה"ב, או מחמת מורא מקדש), כשיטת הכפתור-ופרח והשל"ה.

ב. דעת גדולי ישראל

הרב עזריה מערער גם על מה שכתבתי בדעת גדולי ישראל, ואחר העיון בדבריו ובדבריהם לא ראיתי לחזור בי מדבריי, אך כמובן לא אלאה את הקוראים לחזור שוב ולבאר מה שכבר כתבתי, אלא יקרא הקורא הדברים זה מול זה ויראה כמו מי דעתו נוטה, וכאן אוסיף רק דברים חדשים שלא כתבתי במאמרי.

א. הרמב"ם. בפירושו המשנה בכלים הרמב"ם לא מבאר את דעתו להלכה, אלא מפרש את המשנה,⁴ ואין חולק שלפי המשנה טמא מת מותר בהר הבית. מה שכתב ר' אברהם בנו הוא שבזמן שהרמב"ם כתב את ספר המצוות הוא סבר שאין הלכה כמשנה זו, וטמא מת אסור בהר הבית כולו. הרב עזריה רוצה לומר שבתחילה הרמב"ם סבר שמותר לטמא מת להיכנס להר הבית, ואז גם נכנס בעצמו, ואח"כ כשכתב את ספר המצוות חזר בו (לדעת ר"א בנו) וסבר שאסור לטמא מת להיכנס להר, וכשכתב את הי"ד החזקה חזר בו שוב ופסק שמותר לטמא מת להיכנס להר. אך השאלה העומדת בפנינו אינה האם יתכן שהרמב"ם שינה את דעתו פעמיים, אלא האם יתכן שר' אברהם בנו היה טוען (מעצמו, כדי לתרץ את דברי הרמב"ם, אך ללא ידיעה שאכן כך סבר) שבזמן כתיבת ספר המצוות הרמב"ם סבר שאסור לטמא מת להיכנס להר (שכפי שכתב הרב עזריה זו סברא קשה כשלעצמה), אם היה ידוע לו שעוד לפני כן הרמב"ם עצמו נכנס

4. [השגת הרב עזריה אריאל: דרך הרמב"ם בפיה"מ לומר גם את דעתו להלכה כאשר המשנה אינה הלכה, כמ"ש במפורש בהקדמתו. לכן ברור שעוד קודם כתיבת ספר המצוות ואחרי ביקורו בירושלים סבר שטמא מת מותר להיכנס להר הבית, וחזקה על בנו שידע זאת.]

להר הבית. גם אם נטען שר' אברהם עצמו סבר כרב עזריה שהרמב"ם שינה את דעתו פעמיים, קשה להאמין שלא היה מתייחס לזה כלל. ומה לנו להיכנס בכל הדוחק הזה רק בשביל לטעון ש"הבית הגדול והקדוש", שלכו"ע אינו כפשוטו שהוא בית המקדש עצמו, הוא דווקא הר הבית, ולא למשל בית כנסת סמוך לו בכותל המערבי.

אמנם גם אם נידחק ונאמר שהרמב"ם נכנס להר הבית – אין בזה שום ראייה שעשה זאת ע"פ זיהוי אבן השתייה, כפי שביארתי במאמרי.

ב. השל"ה. הרב עזריה מביא את דברי השל"ה שמהם הוכחתי שהשל"ה מתעלם לחלוטין מזיהוי אבן השתייה, וחולק על הוכחתי. אך נשמט ממנו המשפט העיקרי שממנו הוכחתי את הדבר, שמפורש בו שלא נשאר שום זכר מבית המקדש מלבד הכותל המערבי: "ואין ספק בעולם במקום בית המקדש ובכותל מערבי, רק אין אנחנו יודעים נגד איזה מקום הלך המקדש, כי מפני חטאים חרב ולא נשאר רק כותל מערבי".⁵ מלבד זאת ברור שהשל"ה, שבא להוכיח שהר הבית הוא הר הבית, אם היה מסכים לזיהוי אבן השתייה היה מביא זאת כראיה החזקה ביותר, ודאי יותר מהראיות שהזכיר – הר הזיתים ונחל קדרון והשילוח, ותירוצו של הרב עזריה להשמטה בולטת זו דחוק להפליא.

ג. דרך הקדש. כבר כתבתי במאמרי בהערה 26 שבעל דרך הקדש כותב מפורש שהמוסלמים אינם נותנים להיכנס להר, וכל מה שדן להתיר הוא על שוק אל-קטאנין, שחששו (בטעות) שהוא נכנס מעט בתוך הר הבית, אך לא חשבו שהוא מגיע עד העזרה, ואין שום מקור שסמכו בזה על אבן השתייה.

ד. החיד"א. הרב עזריה סובר שהבאת תמצית מסקנת הרדב"ז ע"י החיד"א מוכיחה "שבזמנו של החיד"א לא היתה הסתייגות ידועה מזיהויו של הרדב"ז, שכן אם היתה כזו היה החיד"א יודע עליה ומציין זאת". אך יש להדגיש שהחיד"א כלל אינו מזכיר את דברי הרדב"ז על אבן השתייה, אלא רק את תמצית מסקנתו ההלכתית (שמותר להתקרב לפתחים ולהיכנס לעליות), אלא שהרב עזריה סובר שאם היה פקפוק על זיהוי אבן השתייה החיד"א היה צריך לציין זאת. אך אם כך קשה יותר מדוע החיד"א אינו מתייחס לקביעה של הרדב"ז שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, שיוצרת שאלה הלכתית כבדה (שעסקו בה האחרונים), איך נכנסים בעלי קריין, נדות ויולדות לרחבת הכותל? אין זאת אלא שהחיד"א אכן ציין לתשובת הרדב"ז בלי לעסוק בתוכנה ההלכתית, וכפי שהבאתי מדבריו בשו"ת חיים שאל.⁶

5. [השגת הרב עזריה אריאל: השל"ה כותב שמבניין ההיכל עצמו לא נשאר. האבן אינה מעצם הבניין.]
6. כאן המקום להעיר הערה נכבדה. התשובה הנכונה לקושיית האחרונים הנ"ל (איך נכנסים בעלי קריין, נדות ויולדות לרחבת הכותל לשיטת הרדב"ז שהוא כותל העזרה), היא תשובתו של הרב קורן (גליון ל עמ' 79 והלאה, ע"ש), שהרדב"ז סבר שהכותל המערבי של העזרה היה חלק מהכותל המערבי

ה. פאת השולחן. הרב עזריה רוצה ללמוד מדברי הפאת-השולחן שבימינו נהגו להיכנס להר הבית. אך אין לדבריו על מה שיסמוכו, ולהיפך – ברור מתוך דברי הפאת-השולחן שלא נכנסו בימינו להר הבית.

ראשית דיוקו של הרב עזריה היא מפ"ג הל' יא, שם מצטט הפאת-השולחן את דברי הרמב"ם בעניין מצות מורא מקדש, ועל ההלכה שאסור לעשות קפנדריא דרך הר הבית הוא מוסיף "וי"א דטבול יום אסור בהר הבית, ולדברי הכל נדות ויולדות וזבים וזבות ובעלי קריין אסורים להיכנס במקום הר הבית". הרב עזריה מבין שכתב זאת כהלכה למעשה, וטוען שההיתר המשתמע מהדברים, שמי שאינו מהטמאים הנ"ל מותר להיכנס להר הבית, מבוסס על זיהוי אבן השתייה.

אך בהלכה הבאה (יב) הפאת-השולחן מצטט את דברי הכפתור-ופרח, ובתוכם המשפט "ועכשיו שאנחנו בחטאינו מבחוץ נוכל להתקרב לעניין תפילה והשתחויה עד אותם הכותלים [כותל הר הבית המזרחי], וכן עמא דבר, באים עד אותם הכותלים ומתפללים לא-ל ית"ש לפני אלו השערים [שערי רחמים]", והערה היחידה שמעיר הפאת-השולחן על עובדה זו מהמציאות שבימינו היא: "וגם עכשיו דמנהג לילך בתוך העיר לכותל אבנים שקורין כותל המערבי זה לא הזכיר הרב כלל" (בסוף ס"ק כו).

של הר הבית, דהיינו שהעזרה הגיעה במערב עד קצה הר הבית, וממילא הצד החיצוני של כותל העזרה המערבי נמצא מחוץ להר הבית, ויכולים בעלי קריין, נדות ויולדות להתקרב עד הכותל. הדבר מוכח מקביעתו של הרדב"ז שהמרחק בין הכותל המזרחי של הר הבית ובין הכותל המזרחי של העזרה הוא ש"ג (313) אמה. כיון שאורך העזרה ממזרח למערב היה קפ"ז (187) אמה, ורוחב ההר כולו היה ת"ק (500) אמה, עולה מזה שהעזרה הגיעה עד הקצה המערבי של הר הבית. הרב קורן גם משער בטוב טעם ששאלה זו עצמה שנתחבטו בה האחרונים היא שהביאה את הרדב"ז לקביעה זו, שכן מצד אחד סבר שהכותל המערבי שלא נחרב ולא זזה ממנו שכינה הוא כותל העזרה, ומצד שני נהגו בעלי קריין, נדות ויולדות להגיע עד הכותל ממש, ולכן הסיק הרדב"ז שזהו גם כותל העזרה וגם כותל הר הבית. לאור זאת לא מובן איך יכול מי שהולך בצדו המערבי של הר הבית להסתמך על הרדב"ז! בשלמא מה שאינו חושש לשיטת הרדב"ז שהכותל הדרומי הוא כותל העזרה, כיון שקביעה זו קשה מבחינה מציאותית (כי משם ולהלן כבר מתחיל העמק, ולא יתכן שיהיה שם רובו של הר הבית, כנאמר במשנה שרובו של הר הבית מן הדרום), אך הקביעה שהכותל המערבי הוא כותל העזרה וגם כותל הר הבית אינה קשה כלל מבחינה מציאותית, אלא שהיא סותרת את הקביעה שהסלע הוא אבן השתייה (כי המרחק בין הסלע ובין הכותל המערבי גדול הרבה מהמרחק בין אבן השתייה לכותל העזרה), אך מנא ליה להסתמך דווקא על קביעת הרדב"ז שהסלע הוא אבן השתייה ולא לחשוש כלל לקביעתו שהכותל המערבי הוא כותל העזרה! אמנם ברור שהסיבה שהוא מקבל את זיהוי אבן השתייה ולא את הקביעה הסותרת שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, היא מפני שזיהוי אבן השתייה נתמך לשיטתו גם ע"י המסורת והטופוגרפיה, אך סוף סוף אם מסתמך הוא על פסיקת הרדב"ז – עליו לחשוש גם לקביעותיו האחרות של הרדב"ז, ואם אינו חושש מתברר שלא על הרדב"ז הוא סומך, אלא על המסורת והטופוגרפיה בלבד.

יתרה מזו, כשהרדב"ז בא להתיר כניסה לעלויות שבגבול הר הבית הוא מפרט את המרחקים שצריך לשמור מכל רוח, ואילו הפאת-השולחן אינו כותב כלל היכן מותר להיכנס והיכן אסור, ואפילו אינו מזכיר את האיסורים השונים בעזרה, בעזרת נשים ובחיל.⁷ לכן ברור לחלוטין שלא נזקק לשאלת הכניסה להר הבית באופן מעשי, וממילא אין שום בסיס להניח שסמך על זיהוי אבן השתייה.

ובאמת הפאת-השולחן עצמו **כותב מפורש** שהעיסוק שלו בשאלת האסורים בכניסה להר הבית אינו נוגע לרחבת הר הבית, אלא לשטח שמחוץ לחומה המזרחית, שהוא מעלה חשש שמא החומה המקורית היתה מזרחית יותר, ואם כן שטח זה נמצא בתוך תחומי הר הבית. שכן בסוף הדיון על כניסת טבולי יום להר הבית (ס"ק כו) הוא כותב: "וצריך לשקול הדבר, כי אולי חידשו זו החומה...", דהיינו שהסיבה שצריך לשקול ולהכריע בשאלה זו⁸ היא מפני החשש על השטח הנ"ל.⁹

1. **פתח הדביר.** הרב עזריה מאשימני שהשמטתי מה שהביא את דברי הרדב"ז וכתב על זה שהביא דבריו "להוכיח דגם בזה"ז מקום ירושלים ומקום ביהמ"ק ידוע ומפורסם לכל בודאי הגמור ולא נשתנה ולא הסבו שמותם". אך הפתח-הדביר בא להוכיח רק שמקומו של הר הבית ידוע (כנגד דברי הדמשק-אליעזר שכל ארץ ישראל היא ספק הר הבית), ולפיכך הביא דברי חכמים שהתייחסו להר הבית, כגון המהר"ם חביב שכתב על בית

7. פאת-השולחן מזכיר שאסור לטבול יום להיכנס לעזרת נשים (ס"ק כה), אך הוא מזכיר זאת רק בדרך אגב בתוך קושייה על דברי הרמב"ם ולא כדין בפני עצמו, ואת איסור טמאי מת בחיל אינו מזכיר כלל.

8. [השגת הרב עזריה אריאל: מה שכתב "וצריך לשקול הדבר", לענ"ד אינו מוסב על דיונו על היתר טבול יום בהר הבית, אלא על עיקר דברי הכפתור-ופרח שהביא, שהתיר בשופי לכל אדם להתקרב לכתלים ללא טבילה, ועל זה מפקפק פאת-השולחן מכוח הסברה שאולי הר הבית בעבר היה רחב יותר.]

9. הרב עזריה טוען שמלשון פאת-השולחן משמע שדיבר על כניסה ממשית להר הבית, שכן כתב על שיטת הכפתור-ופרח שטבול יום אסור בכניסה להר הבית: "ולפי דבריו א"כ לפנים מחומה זו היה צריך זהירות שלא ילכו טבולי יום, וזה קשה הרבה", והרב עזריה מבין שהקושי הוא מעשי. אך באמת מלבד הראיות שלמעלה, גם ממשפט זה עצמו מוכח שלא דיבר על כניסה לרחבת ההר, כי החומה שהוא מדבר עליה היא החומה המזרחית שעליה דיבר הכפתור-ופרח, וכידוע בחומה המזרחית אין כניסה להר הבית, ולכן אם הוא עוסק במנהג קיים של כניסה לרחבה מכיוון אחר היה לו לומר "א"כ היה צריך זהירות שלא ילכו טבולי יום בהר הבית" ולא "לפנים מחומה זו", אלא שהוא דן בשיטת הכפתור-ופרח באופן עיוני, והכפתור-ופרח כתב שמותר להתקרב עד לחומה זו, ולכן הוא מסיק ש"לפנים מחומה זו" אסור לטבולי יום להיכנס. אכן בהמשך דבריו, כשהוא עוסק בשיטת רש"י שדיבר על הר הבית, הוא כותב: "ולשיטתו צריכים ליזהר בהילוך לפנים מהר הבית גם טבולי יום", והן הן הדברים, שלכל ראשון הוא מתייחס לפי מה שכתב, כי הוא עוסק בדבריהם ולא בשאלה מעשית של כניסה לרחבת ההר, ובסוף הדיון העיוני הוא מבאר שהנפק"מ בזה היא לענין השטח שמחוץ לחומה המזרחית, כמבואר למעלה.

המרחץ 'חמאם אלשפע' שהוא סמוך להר הבית, והפתח-הדביר מוכיח מדבריו אלו "דגם בזה" מקום הר הבית וביהמ"ק ידוע וניכר", וממילא אין בדבריו יחס מיוחד לתשובת הרדב"ז ומסקנותיה, ולכן דנתי רק במה שהזכיר בעצמו את זיהוי אבן השתייה.

ז. **שער החצר.** הרב עזריה מבין בדברי הרב צוף דב"ש (ר' דוד בן שמעון) בספרו שער החצר, שסמך על הרדב"ז הלכה למעשה, ומכח זה הוא שולל את דבריי שבשנת תרכ"ב היה המנהג פשוט בירושלים להיזהר שלא להיכנס כלל להר הבית. אך מה שהבין בדברי שער-החצר הוא היפך כוונתו ממש. בסימן תטו מביא שער-החצר את דברי בעל דרך הקודש שדן בעניין שוק אל-קטאנין, שהם סברו בטעות שהוא בתוך תחום הר הבית, ו"חסידים ואנשי מעשה" נזהרו שלא להיכנס בו, והדרך-הקודש מסיק שמעיקר הדין אפשר להיכנס שם אחרי טבילה במעיין, אך מי שנהג בזה איסור אין להתיר לו, שאין זה מנהג טעות. ובסימן תתקע"ד הוא חוזר בקיצור על דברי דרך-הקודש, וכותב "והן עתה ראיתי להרה"ג חזון נחום...", ומביא את כל דברי החזון-נחום שמאריך לבאר שאיננו יכולים להיכנס להר הבית מחשש טבול יום וזב וכו', וזו הסיבה שנמנעו מלהיכנס בשוק אל-קטאנין (שכאמור סברו בטעות שהוא בתוך תחום הר הבית). ואז הוא מביא את דברי הרדב"ז שמתיחס גם הוא למנהג שנהגו "קצת חכמים" שלא להיכנס לשוק אל-קטאנין, והרדב"ז כותב על זה: "וזו חומרא יתירה, כי אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מי"א אמה", ועל זה כותב שער-החצר: "ועל פי מה שנתבאר הוא טעם כעיקר, דלאו משום כיפה נגעו בה, אלא משום הר הבית גופיה מאיזה צד שיהיה כמו שכתבתי". וכוונתו ברורה, שבניגוד לדעת הרדב"ז שבהר הבית אין בעיה להיכנס, והשאלה היא רק המרחק מהכיפה, הטעם האמיתי ("טעם כעיקר") שנמנעו מלהיכנס הוא משום הבעיה שבכניסה להר הבית עצמו, "מאיזה צד שיהיה" (דהיינו החששות השונים שהעלה החזון-נחום). א"כ ברור מדבריו שמסקנתו היא דווקא כחזון-נחום, שאסור להיכנס להר הבית, בניגוד לדעת הרדב"ז. ובאמת עצם הדיון עצמו בעניין שוק אל-קטאנין מוכיח שהרב צוף דב"ש לא נכנס להר הבית, כי מתוך הר הבית רואים בעינים ששוק אל-קטאנין נמצא מחוצה לו, מעבר לכותל המערבי, ורק מבחוץ הכותל המערבי מוסתר ע"י בתים ולכן אפשר לטעות ולחשוש שהשוק נכנס בתוך תחום ההר.¹⁰

ג. דעת רבני ירושלים במאה שעברה (ת"ר-ת"ש)

הרב עזריה טוען שאמנם "המנהג הרווח בין יראי ירושלים היה שלא להיכנס להר הבית, אך לא נכון לומר שזו היתה עמדת כל רבני ירושלים ולכל אורך התקופה". לפיכך הוא מנסה לעקר בדחקים גדולים את הדברים הברורים והמוחלטים של הרב זריהן (גדר גדול אצל

10. [השגת הרב עזריה אריאל: בשער-החצר דן על מנהג המחמירים, ומבאר את טעמם באופן שמחמיר יותר מהרדב"ז, אבל מדבריו מתברר שלעניין הכיפה לא פקפק על הרדב"ז].

עם ישראל לבל יקרב איש מישראל לדרוך כפות רגליו לפניו מן הכותל המערבי, ואף תינוקות של בית רבן ידוע הוא אצלם". אך באמת גם מרן הרב קוק כותב בצורה ברורה שהמנהג שלא להיכנס מעבר לכותל המערבי הוא מנהג מקובל מזה דורות רבים (אגרות הראיה ג עמ' קסח):

ולא תשכחו לקדש את הנקודה המקודשת קדש קודשים של ארצנו הקדושה, זהו מקום המקדש, באותה יראת הכבוד הגדולה שכל כלל ישראל בכל הדורות מקדש אותו מזמן חורבן בית מקדשנו,¹¹ להזהר מלדרוך על המקום הקדוש יותר מהגבול המסומן שאנו מותרים לדרוך עליו על פי משפט התורה. טמאי מתים אנחנו, ועד הזמן אשר תבוא טהרתנו, בעת אשר הישועה השלמה תופיע, אין אנו דורכים במקום הקודש, רק עומדים אנחנו באימה ופחד, בגודל רוח ובטחון נמרץ, לפני הכותל המערבי, ושם שופכים את לבנו, את הלב הישראלי.

(דברים אלו של מרן הראי"ה סותרים לחלוטין גם את טענת הרב עזריה שהרב קוק פרסם "איסור כניסה לתיירים". ברור מדבריו שזה איסור כללי לכל ישראל, שנהג גם בתקופות שלא היה חשש מכשול של תיירים שאינם שומרי תורה ומצוות).¹² גם לשון האיסור שפרסמו בתי הדין של ירושלים בשנת תרע"ד מורה בבירור שמדובר באיסור ותיק וידוע שנפרץ עכשיו, ולא איסור שנתחדש זה מקרוב:

כאשר בעוונותינו הרבים נפרץ כעת הכניסה להר הבית, ובודאי יש מהם אשר המה שוגגים ולא ידעו מהאיסור החמור הזה, על כן מצאנו חוב קדוש להודיע בשער בת רבים ולהזהיר לעם ה', כי אין לזה שום הוראת היתר בעולם...

וגם בכרוז של הרבנות הראשית וגדולי ישראל משנת תשכ"ז כתוב ש"מדורי דורות אנו מוזהרים ונמנעים מלהיכנס בכל שטח הר הבית כולו".

אכן מדברי הרב גלבשטיין בספרו 'משכנות לאביר יעקב' שהביא הרב עזריה משמע שלא הכיר מנהג להיזהר שלא להיכנס להר, וסבר שזה רק מחמת איסור השלטונות, וצ"ע, אך עדיין אי אפשר לסתור ממקור בודד זה את מסורתם של הרב קוק והרב זריהן, ואת כל המקורות הנוספים (שאת חלקם הביא הרב עזריה עצמו) המעידים בצורה ברורה שרבני ירושלים אסרו לחלוטין את הכניסה להר. (יש להדגיש גם שאין מדברי הרב גלבשטיין כל ראייה שסמך על זיהוי אבן השתייה. יתכן מאד ש"המקום שמותר ליכנס" לפי דעתו הוא

11. אכן נראה שאין כוונת הרב זצ"ל כפשוטו, שמזמן חורבן המקדש לא נכנסו להר הבית, שהרי מצינו בתלמודים שהתנאים והאמוראים נכנסו להר הבית, ולכן צ"ל שכוונתו מזמן החורבן הגמור, שלא ידעו היכן מקום המקדש בתוך ההר (בדורות הראשונים אחרי החורבן עוד היה ניכר אפילו המקום המדויק של קודש-הקודשים, כמפורש בגמרא בסוף מס' מכות).

12. [השגת הרב עזריה אריאל: לא יעלה על הדעת שהרב קוק יכתוב במודעה שזהו "איסור כניסה לתיירים בלבד".]

ע"פ המשנה שהר הבית רובו מן הדרום, כשיטת המהרי"ט ודרך-הקודש, ובדורות האחרונים הרב טוקצינסקי, הרב גורן, ויבל"א הרב שילת).¹³

הרב עזריה טוען "שהיו גם יהודים יראים ושלמים שעלו להר הבית בתקופה זו", וכמקור לכך הוא מביא את עדותו של ר' שמואל הורביץ ביומנו 'ימי שמואל' (ח"ב פ' קמד). אך המעיין בדבריו רואה שהם לא נכנסו בכלל לתוך הר הבית, אלא רק התקרבו לאחד הפתחים. זו לשונו:

הלכנו כולנו בחיות וחשק גדול והתעוררות רב להתפלל מוסף אצל הכתל המערבי... ואחר כך הלכנו לעלות לרגל עד הר הבית, עד למקום המקדש, עד המקום שמתר לטמאי מתים לילך בו, ואמרנו 'ומפני חטאינו' ו'מלך רחמן', אבל הכל בעל פה, כי להביט בסדור לא היו מניחים הגוים והשמש הערכי של מקום המקדש בשום אופן.

ר' שמואל הורביץ כותב שלושה ביטויים לתאר את המקום שהלכו אליו: "עד הר הבית", "עד למקום המקדש", "עד המקום שמתר לטמאי מתים לילך בו", ומובן לכולם שכוונתו בביטוי "המקום שמתר לטמאי מתים לילך בו" אינה למקום אחר מהמקום אליו הוא מתכוון בביטוי "מקום המקדש", ולא מדובר כאן על שלושה מקומות זה לפני זה, וממילא ברור שאין כאן אלא שלושה כינויים נרדפים לאותו מקום, ו"מקום המקדש" ו"המקום שמתר לטמאי מתים לילך בו" הוא הר הבית, שהגיעו עד אליו ולא נכנסו בתוכו.

כללו של דבר, ברור מכל המקורות שבכל עת שהיתה אפשרות מעשית להיכנס להר אסרו זאת רבני ירושלים כולם, ולא נכנסו להר אלא פורצי גדר.

ד. טעם האיסור

הרב עזריה סובר שהציון שמציין הכף-החיים לתשובת הרדב"ז (סי' תקסא ס"ק ח) מוכיח שפסק כמוהו (ולא כדברי שהוא מראה מקום בלבד), ולכן הוא מסביר שהסיבה שהכף-החיים אסר להיכנס להר הבית (בסי' צד ס"ק ה) אינה מפני שפקפק בזיהוי אבן השתייה, אלא מפני שלא ידעו לשער עד היכן מגיעים העזרה והחיל. אך תשובת הרדב"ז המתירה להיכנס לעליות שבסביבת הר הבית, כשם שהיא מבוססת על זיהוי אבן השתייה, כך היא מבוססת על ההנחה שעל פי זיהוי זה אפשר לשער עד היכן הגיעה העזרה, וממילא גם אם הסברו של הרב עזריה נכון, והכף-החיים אסר מפני הקושי לשער עד היכן הגיעה העזרה, סוף סוף הוא אינו מקבל את תשובת הרדב"ז, ומוכרח שציון לה רק כמראה מקום. וממילא

13. אכן כל זה הוא לפי פירוש הרמב"ם והרבה אחרונים למשנה זו, אך לפי פירוש רבנו שמעיה (תלמיד רש"י המפרש למס' מידות) והרא"ש למשנה אין אפשרות ללמוד ממנה היכן ניתן להיכנס, ולא יצאנו מידי ספק כרת.

אין צורך לדחוק בדבריו, שכתב ש"אין אנו יודעים באיזה מקום היה החיל ובאיזה מקום היתה עזרה", שפשט הדברים הוא שאיננו יודעים היכן הם היו, ולא רק עד היכן בדיוק הם מגיעים.

אכן אין לי ראייה שכל האוסרים להיכנס להר הבית במשך הדורות עשו זאת מחמת פקפוק בזהויות אבן השתייה, ויתרה מזו – בוודאי שהיו שאסרו מטעמים אחרים, כגון הגרצ"פ פרנק שאסר מחמת חששות שונים של טומאה,¹⁴ (והיא גם דעת החזון-נחום והשער-החצר, אך הם אמרו זאת לגבי שוק אל-קטאנין שחששו בו רק להר הבית ולא לעזרה, ויתכן שברחבת ההר עצמה היו חוששים גם מחמת אי ידיעת מקום העזרה, ואילו הגרצ"פ פרנק כתב שזהו טעם איסור הכניסה להר הבית עצמו).

אך ההתעלמות הבולטת של הכפתור-ופרח והשל"ה מאבן השתייה (כשהם דנים ועוסקים בשאלת הר הבית וגבולותיו) מורה שהם בודאי סברו שאין לזיהוי הסלע כאבן השתייה משמעות הלכתית, ובמאה וחמישים השנים האחרונות גם כן נוטים הדברים שזו היתה הסיבה העיקרית לאיסור הכניסה להר הבית (כדלהלן), ולכן מסתבר שזה היה הטעם גם במשך כל הדורות הרבים שנוהרו מלהיכנס להר הבית. לגבי הדורות האחרונים – בכרוז של הרבנות הראשית וגדולי ישראל משנת תשכ"ז כתוב מפורש ש"ברבות הימים נעלם מאתנו המקום המדויק של המקדש, וכל הנכנס אל שטח הר הבית עלול להיכנס מבלי יודעים אל מקום המקדש וקודש הקדשים", ובין החותמים כמה וכמה גדולים שהיו בירושלים עשרות שנים לפני כן ולמדו תורה מפי חכמי ירושלים – החל מהרב ניסים עצמו, מרן הרצ"ה, הרב אריאלי, הציץ אליעזר, הרב אלישיב, הרב ורנר, הרב אושפיזאי, הרב ישראלי והרב אורבך, ולפיכך מוזרה מאד טענתו של הרב עזריה כאילו המציאו סברא חדשה שלא סברו בדורות שלפניהם. כאן, בעניין העברת המסורת של טעמי ההלכה, מתאימים מאד דבריו הנפלאים של הרב עזריה על חשיבות המסורת בתורה שבעל פה, זאת לעומת מסורת הזיהוי של אבן השתייה, שעיקרה סיפורי נוסעים, הזכרות אגביות וציורי 'מזרח'.¹⁵

14. המעיין בדברי הגרצ"פ רואה שהביא את דברי החזון-נחום בשביל להסביר את "איסור הכניסה לכל שטח הר הבית מבפנים להכתלים והשערים", ולא כמו שטוען הרב עזריה שרק הביא דבריו ולא פסק לחוש להם.

15. [השגת הרב עזריה אריאלי: מי שמכיר את יצירתם של כרוזים מסוג זה יודע שאין שום הוכחה שכל החותמים הצטרפו לכל הנימוקים, וד"ל.

תשובת הרב עמיחי אליאש: אין שום מקום להשוואה בין כרוזים של עמדה ציבורית המצויים בימינו לבין כרוז זה שתוכנו פסק הלכתי. אכן גם בכרוז זה מסתבר שבין עשרות החותמים היו שלא הסכימו עם כל מילה ובכל זאת ראו לנכון לחתום ע"מ לגדור את הפרצה, אך לא יתכן שהעמדה ההלכתית העיקרית המובעת בו נכתבה בלי התייעצות עם זקני חכמי ירושלים שהכירו את המציאות לפני תש"ח, וכאמור, מארגן הכרוז, הרב ניסים, היה בעצמו בירושלים עשרות שנים לפני תש"ח ושימש

ה. הטופוגרפיה

במאמרי הוכחתי שע"פ מידת האמה המקובלת להלכה כשיטת הגר"ח נאה (48 ס"מ) לא יתכן ש'הסלע'¹⁶ הוא אבן השתייה. הרב עזריה משיב על כך כמה תשובות. לתשובתו העיקרית (שגם אם להלכה אנו נוהגים כשיטת הגר"ח נאה, אין זה סותר לקביעה שמבחינה עובדתית מידת האמה שנשנית במשנה היתה גדולה יותר) אין אני כדאי להתייחס. סברא כזו צריכה להישאל לגדולי ישראל, ורק הם יכולים להכריע אם ניתן לאומרה. אך אתייחס בקצרה לטענות האחרות שהעלה.

טענה אחת היא שגם אחרי שער ניקנור עוד היה משטח רחב בגובה העזרה, שרק אחריו היתה הירידה לעזרת נשים. אך אם אנו מרחיקים כך את עזרת נשים מעזרת ישראל, אז בשביל לקיים את המשנה ש'לשכות היו תחת עזרת ישראל ופתוחות לעזרת נשים' עלינו להניח שחצבו לצורך כך בתוך הסלע לפחות לאורך שבעה-שמונה מטרים, א"כ כשהרב עזריה טוען ש'אין היגיון לבנות מקדש... על הררי עפר במקום לחפור עד הסלע המוצק או קרוב לו', יש לשאול כנגדו מה ההיגיון לחפור עד הסלע ולבנות עליו, ואז לחצוב בתוכו כל כך הרבה?!¹⁷

הרב עזריה מנסה גם לצמצם את הפער בין גובה 'הסלע' היום לבין הגובה שבו היתה אבן השתייה ע"פ מה שמסרו חז"ל, בטענה ש'הסלע' גובה קצת יותר מהמקובל במפות, ושגובה פני הסלע באזור שער ניקנור אינו מדויק. אך צמצום הקושייה (כלשון הרב עזריה) אינו מועיל כלום, שכן ברגע שיש איזה שהוא פער בין גובה 'הסלע' הקיים לבין הגובה שבו היה אמור להיות אם הוא היה אבן השתייה – כבר אי אפשר לומר ש'הסלע' הוא אבן השתייה שעמדה בבית קודש הקודשים,¹⁸ וממילא מוכרחים לומר או שאבן השתייה היתה מיטלטלת ולא היתה מסלע היסוד, או שהיא נהרסה ואינה קיימת כיום בגובהה המקורי, וזה יכול להאמר כמובן גם בכל מקום אחר בהר, וממילא בטלה הראיה ש'הסלע' הוא אבן השתייה, ונותרה רק טענה של אומדנא שמסתבר שהעזרה היתה על הרמה, כי בכל מקום

את חכמיה. סיפר לי הג"ר זלמן נחמיה גולדברג שליט"א שחותרו הגר"ש זי אירבך סיפר לו שהרב אברמסקי (שחתום יחד עם הרבנים הראשיים בראש הכרוז), לא רצה לחתום עליו בתחילה, ורק לאחר כמה ימים נתרצה וחתם, וכששאלוהו מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר, אמר שבתחילה לא רצה לחתום שיש כאן חשש איסור כרת, שכן זו מחלוקת הרמב"ם והראב"ד ואיך יכריע הוא, אך אח"כ נזכר שהמג"א פוסק כרמב"ם ואז חתם.

16. במקומות שבהם כונת המילה הסלע היא לסלע המזוהה כאבן השתייה (הצכרה), היא מופיעה עם גרש לפנייה ולאחריה.

17. [השגת הרב עזריה אריאל: המידע על הלשכות מועט ביותר, וכן המידע על הסלע במערב עזרת נשים קלוש ומפוקפק, ואיני יודע על מה מסתמך האומדן לשיעור החציבה, אם בכלל הייתה].

18. [השגת הרב עזריה אריאל: לא טענתי רק ל"צמצום הקושייה" אלא לביטולה מעיקרה ע"פ הנתונים שבידינו].

אחר הפרש הגובה בין הר הבית והעזרה מחייב מילוי עפר בכמויות גדולות. כפי שכתבת במאמרי אכן זה מאד מסתבר, אך אי אפשר להכריע ע"פ השערות ואומדנות בשאלה חמורה זו.

עוד יש להעיר על קביעתו של הרב עזריה שאם היתה תוספת בהר הבית בכיוון מזרח-מערב מוכרח שהיא היתה במערב, כיון ש"ידוע בבירור שהכותל המזרחי קדום יותר מהכותל המערבי". אך הרי לשיטתו שהאמה היתה גדולה לא היתה תוספת, ושני הכתלים תחמו את ת"ק האמה המקודשים, וא"כ מוכרחים לומר שהכותל המערבי 'החדש' נבנה על מקומו של כותל עתיק יותר, וממילא גם אם היתה תוספת יתכן בהחלט שהיתה במזרח. ובאמת הדבר מוכרח שהכותל המערבי שלפנינו הוא הכותל של הר הבית המקודש, שהרי חז"ל העידו שהכותל המערבי של הר הבית לא נחרב.¹⁹

ו. חשש מכשול

צודק הרב עזריה שבתקופה האחרונה אסרו את הכניסה להר הבית גם מחמת חשש מכשול של אנשים שייכנסו שלא כדין, ואף יש חכמים שאסרו רק מסיבה זו. אלא שהוא טוען ש"המציאות מוכיחה שככל שמתרבים העולים בטהרה מתוך מורא מקדש מתמעטים הנכנסים להר בטומאה". אך המציאות המתועדת גם ע"י עולי ההר עצמם באתרים שלהם מוכיחה ההיפך, ואכמ"ל. מלבד זאת ברור שמאות אלפי אחינו המסורתיים והחילוניים הבאים מדי שנה אל הכותל המערבי אינם עולים להר הבית רק מפני שכך מקובל, וכך מקובל רק בגלל האיסור שאסרה הרבנות הראשית עם שאר גדולי ישראל, שב"ה נשמר גם ע"י רוב מוחלט של יראי ד'. מי שרוצה לפרוץ את האיסור הזה אינו יכול להיתלות בעובדות שנוצרו דווקא ע"י האיסור, ועליו להסביר איך בדיוק הוא ימנע את המסורתיים והחילוניים (ואת נשיהם ובנותיהם) מלהיכנס להר אם כל יראי ד' ילכו בעקבותיו ויפרצו את הגדר שגדרה הרבנות הראשית^{20,21}.

19. בדברי חז"ל עצמם לא מפורש שמדובר בכותל של הר הבית, אך זה מפורש בקינה של הקליר (המתחילה במשפט "זכור אשר עשה צר בפנים", קינה טז בספרי הקינות המצויים). וכאן המקום להביע תמיהה גדולה על תופעה של אנשים שטוענים בתוקף על המסורת של אבן השתייה, ויחד עם זאת מזלזלים בכותל המערבי וטוענים שאין הוא הכותל שלא זה ממנו שכינה, וזאת כשהמסורת על הכותל המערבי בודאי קדומה יותר מהמסורת על אבן השתייה, שכן לכו"ע הקליר היה עוד לפני הכיבוש המוסלמי, והוא ודאי מדבר על כותל קיים בימיו שלא נחרב.

20. [השגת הרב עזריה אריאל: אם כל יראי ה' ייכנסו, בעז"ה במהרה יוגדר המקום ע"פ חוק כקדוש ליהודים, והרה"ר תהיה ממונה עליו ותוכל להודיע לבאי ההר שעליהם להיטהר ולטבול תחילה, ולא לאו שימרו את פיהם גם לא יועילו כרוזי איסור גורף].

21. הטעמים שמביא הרב עזריה לחיוב העלייה להר, מחייבים דווקא זהירות כפולה ומכופלת שלא לחלל ח"ו. המלבי"ם כותב על הפסוק "היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים" (תהילים נא): "ציון מציין מקום המקדש והשכינה, ואותה ייטיב ע"י רצונו – ע"י שרצונו ישכון שם, לא ע"י חומה בריח

ודלתיים, וירושלים מציין העיר עצמה, מקום מושב ההמון, לה תיטיב ע"י שתבנה חומותיה החיצוניים". הריבונות בהר הבית תושג לא ע"י אמצעים חיצוניים של עליית המונים להר, אלא דווקא ע"י שמירת קדושתו כרצון ד', ועלייה בימינו, וכ"ש עלייה המונית, ודאי גורמת לחילולו, הן בגלל הספקות על מקום העזרה, הן בגלל חששות טומאה שכתבו האחרונים ביחס להר הבית, והן בגלל המכשול הברור של עליית אחרים בלי טבילה כדין. ק"ו שלא נתקדם כך לבניין בית המקדש שלו כולנו מייחלים. עצם המחשבה שמה שיקרב אותנו לבניין המקדש היא דריכת כפות רגלינו במקום, מגמדת ומשפילה את היחס לקדושתו, לכבודו ולרוממותו של הבית הגדול והקדוש, וממילא מרחיקה אותנו מבניינו. לא את רגלינו צריכים אנו לקרב אל בית המקדש, אלא את ליבנו. לבית המקדש נתקרב רק על ידי שנחיה חיי קודש שלמים, כפרטים, כציבור וכעם, שהקודש יהיה מרכז החיים הפרטיים והלאומיים שלנו, לב שאיפותינו וחלומותינו, שנחוש באמת – כולנו, כל עם ישראל – שהמקדש הוא "בית חיינו" שבלעדיו חיינו חסרים את עיקרם וליבם. בזה אנחנו צריכים לעסוק ולעמול בלי הרף, ורק כך נתקדם בדרך הארוכה אל בניין מקדשנו במהרה בימינו.

המקדש
וקודשיו

